

Siekiai sušaulinti Vilnių 1939–1940 m.

Dr. Mindaugas Nefas

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija, T. Ševčenkos g. 31, Vilnius.

El. p. mindaugas.nefas@vdu.lt

ORDIC ID: <https://orcid.org/0000-0002-3950-2185>

Anotacija. Remiantis gausia šaltinių baze (prisiminimais ir Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais dokumentais) straipsnyje analizuojama Lietuvos šaulių sąjungos veikla 1939 m. spalį atgautame Vilniaus krašte. Daugiausia dėmesio skiriama Vilniaus apskrityje veikusiai XXIII Vilniaus šaulių rinktinei, kuriai buvo pavesta sušaulinti Lietuvos sostinę ir aplinkines teritorijas. Tyrime tikslinama šaulių veiklos Vilniuje periodizacija, detaliai analizuojamas rinktinės formavimo procesas 1939–1940 m., nagrinėjami šauliams kelti uždaviniai ir jų įgyvendinimas atgautame krašte.

Esminiai žodžiai: *Lietuvos šaulių sąjunga, šauliai, Vilniaus rinktinė, Vilnius, Vilniaus kraštas, paramilitarizmas.*

Annotation. Based on a rich database of sources (memories and documents stored in the Central State Archive of Lithuania), the article analyses the activities of the Lithuanian Riflemen's Union in the Vilnius region regained in October 1939. The main attention is paid to the XXIII Vilnius Riflemen's Territorial Unit operating in Vilnius County, which was tasked with riflemenising the Lithuanian capital and surrounding territories. The study clarifies the periodisation of riflemen activity in Vilnius, analyses in detail the process of team formation in 1939–1940, examines the tasks set for riflemen and their implementation in the regained land.

Keywords: *Lithuanian Riflemen's Union, riflemen, Vilnius Territorial Unit, Vilnius, Vilnius region, paramilitarism.*

Įvadas

1920 m. Vilniaus praradimas ir vėliau iškilusi Vilniaus problema labai greitai buvo susieta su tuo pačiu laikotarpiu atsiradusia Lietuvos šaulių sąjunga (LŠS). Tarpukariu Vilniaus atgavimo linija buvo lygiagreti su Lietuvos šaulių sąjungos veikla. Pasibaigus kovoms dėl Nepriklausomybės, šauliai gyveno vildamiesi, kad jų ryžto ir ginklų dar prireiks vaduojant sostinę. Vincas Krėvė-Mickevičius 1924 m. nubrėžė gana tikslią Vilniaus susigrąžinimo viziją. Anot jo, „*Vilnių mums grąžins tik karas, karas lenkams pralaimėjimą teikiantis*“¹. Ši vizija ėmė pildytis tik prasidėjus Antrajam pasauliniam karui, tačiau ne visai taip, kaip įsivaizdavo V. Krėvė-Mickevičius ir kiti šaulių bei visos Lietuvos visuomenės „dvasios palaikytojai“. Jų vizijose buvo ruošiamasi sostinę atsiimti ginkluotu būdu, o ne taikiai iš ko nors gauti. Šauliai per visą tarpukarį buvo itin aktyvūs Vilniaus klausimo formuotojai ir skleidėjai, tad šūktis „Vilniaus nepamiršk, Lietuvi!“ ar „Atvaduosime Vilnių!“ dažnai sklisdavo iš šaulių lūpų.

Kam šauliams reikėjo Vilniaus? Vaizdžiai tariant, kad būtų šimtaprocentiniai lietuviai. Kuriant tautinę valstybę, siekta sujungti visas etnografines lietuvių žemes. Vilnius turėjo dar ir papildomą istorinį krūvį – buvo iki XVIII a. pabaigos egzistavusios valstybės sostinė. Faktas, kad Lietuva nevaldo visų savo etnografinių žemių ir ypač sostinės, žeidė lietuvių, taip pat ir lietuviškuoju nacionalizmu stipriai besirėmusių šaulių nacionalinį orumą, todėl buvo skiriama nemažai laiko, finansų ir žmoniškųjų resursų Vilniaus klausimui eskaluoti². Paradoksalu, bet Vilniaus netekimas tapo viena iš priežasčių, kuri pagrindė LŠS veiklos reikalingumą. Juk, norint atsiimti Vilnių, reikėjo ruošti visuomenę, todėl ir reikėjo turėti tam skirtą platformą. LŠS Lietuvos valdžios (su keletu išimčių) ir visuomenės akyse buvo regima kaip tokia platforma.

Žinia apie atgaunamą Vilniaus kraštą, nepaisant to kainos, LŠS aplinkoje buvo sutikta tikrai džiugiai. Imta ruošti šios teritorijos sušaulinimui, tam pačiam procesui, kurį visą tarpukarį šauliai vykdė likusioje Lietuvos teritorijoje. Šią užduotį turėjo vykdyti visa LŠS, ypač du jos padaliniai – XXII Geležinkeliečių rinktinė (ji veikė visose geležinkelio liniją turinčiose vietovėse) ir teritoriniu pobūdžiu formuojama XXIII Vilniaus šaulių rinktinė. Oficialiai ji įkurta Vilniaus perėmimo dieną, 1939 m. spalio 28 d. Jos vadu kariuomenės vado įsakymu ir vadovaujantis LŠS statutu, buvo paskirtas Vilniaus apskrities karo komendantas plk. lt. Pranas Kaunas³. Jam šaulių pareigos nebuvo naujiena, nes iki tol būdamas Panevėžio apskrities komendantu ėjo ir XII Panevėžio šaulių rinktinės vado pareigas. Verta pastebėti, kad iki šiol nėra vieno sutarimo dėl šaulių veiklos pradžios Vilniuje. Kaip rodo šio tyrimo metu atlikta analizė, iki šiol niekada rimčiau nebuvo

¹ KRĖVĖ-MICKEVIČIUS, Vincas. Kuriuo keliu? *Trimitas*, 1924, Nr. 173, p. 1.

² Apie tai plačiau: NEFAS, Mindaugas. Šaulių veiksnys Lietuvos visuomenėje sprendžiant Vilniaus ir Klaipėdos teritorinės priklausomybės problemas. Edvardas Kriščiūnas. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015, p. 149–170.

³ 1939 10 28 LŠS vado įsakymas Nr. 42. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4507, l. 34.

mėginta atsakyti į šį klausimą, todėl šiame straipsnyje pateikiami teiginiai leidžia užpildyti šį vakuumą.

Be to, šios temos aktualumą vertėtų matyti ir platesniame vaizdinyje. Nors LŠS oficialiai buvo visuomeninė organizacija, po 1935–1936 m. įvykdytos reformos tuo pat metu buvo tapusi Lietuvos ginkluotųjų pajėgų dalimi. Tad šaulių veiklą atgautame Vilniuje ir jo krašte galima vertinti ir kaip organizacinį siekį, ir kaip bendros Lietuvos Respublikos valdžios vykdytos institucijų perkėlimo politikos dalį. Taigi LŠS veiklos Vilniuje 1939–1940 m. analizė leis susidaryti platesnį šio proceso vaizdą.

Šio straipsnio **tikslas** – išanalizuoti LŠS XXIII Vilniaus šaulių rinktinės veiklą atgautame Vilniaus krašte 1939–1940 m. Tyrimui, siekiant maksimaliai įgyvendinti tikslą, iškelti **uždaviniai**: 1) Nustatyti šaulių veiklos Vilniuje ir aplinkinėse teritorijose pradžios datą; 2) Išanalizuoti XXIII Vilniaus šaulių rinktinės formavimo procesą; 3) Apibūdinti esminius XXIII Vilniaus šaulių rinktinės veiklos bruožus ir kurtus veiklos planus.

Chronologinės ribos. Tyrimas pradedamas 1920 m. situacijos analize, kai vyko kovos dėl Nepriklausomybės ir buvo prarasta sostinė, vėliau jis pratęsiamas – 1939 m. spalio 28 d., kai į Vilnių įžygiuoja Lietuvos kariuomenė ir išleidžiamas įsakymas apie LŠS XXIII šaulių rinktinės įkūrimą. Tyrimas baigiamas analizuojant padėtį 1940 m. liepą–rugsėį, kai vyksta LŠS ir kartu XXIII šaulių rinktinės likvidacija.

Geografinės ribos. Nors pranešime daugiausia dėmesio skiriama XXIII šaulių rinktinės, kuri ilgainiui turėjo veikti tik Vilniaus apskrityje, raidai, siekiant matyti platesnį šaulių veiklos vaizdą, geografinės ribos yra platesnės. Jos apima visą 1939 m. spalį, po Lietuvos SSRS savitarpio pagalbos sutarties įsigaliojimo, Lietuvai atitekusių Pietryčių Lietuvos dalį: Vilniaus, Švenčionėlių ir Valkininkų apskritis. Vis dėlto daugiausia dėmesio tyrime skiriama Lietuvos sostinei Vilniui – dėl šio miesto svarbos ir dėl pačių šaulių, sutelktų į XXIII rinktinę, veiklos intensyvumo.

Istoriografijos apžvalga. Nors istoriografijoje Vilniaus grąžinimo klausimai nušviesti plačiai, šaulių veikla nėra analizuojama, todėl šis tyrimas užpildo šią spragą. Svarbiausių istoriografinių pozicijų analizę būtina pradėti nuo Reginos Žepkaitės⁴. Jos darbe plačiai analizuojamas Vilniaus krašto perėmimas 1939 m. ir Lietuvos siekiai jį įsisavinti iki 1940 m. birželį įvykusios okupacijos, analizuojami Lietuvos vyriausybės žingsniai, siekiant sulietuvinti atgautas žemes. Epizodinį dėmesį Vilniaus krašto atgavimui skyrė Vytautas Jokubauskas⁵. Jis, analizuodamas Lietuvos karinio saugumo situaciją, atkreipė dėmesį į etninę Vilniaus krašto padėtį ir sudėtingas Lietuvos kariuomenės veiklos sąlygas atgautame Vilniuje. Tačiau šį tyrimą labiausiai inspiravo istorikės V. Stravinskienės straipsnis⁶ apie Lietuvos vyriausybės vykdytą valdžios įstaigų perkėlimo į Vilnių politiką.

⁴ ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940 m.* Vilnius: Mokslo, 1990.

⁵ JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Klaipėda: Druka, 2019, p. 188–189, 251–256.

⁶ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Transfer of Public Authorities and Institutions of the Republic of Lithuania to Vilnius in 1939–1940: Plans and Their Implementation. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 36–59.

Nors autorė šaulių veiksnio šioje Vyriausybės politikoje ir nemini, jos iškelti lietuvių tarpininkai ir santykiai su tenykščiais lenkais buvo svarbūs ir LŠS. Analizuojant etninius santykius Vilniaus krašte, itin vertingas lenkų istoriko K. Buchowskio tyrimas⁷.

Šaltinių apžvalga. Tyrimui itin svarbi buvo šaltinių bazė. Esminę jos dalį sudaro Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) saugomi dokumentai. Šaulių sąjungos fonde (f. 561) archyvuojami įsakymai XXIII Vilniaus šaulių rinktinei, ataskaitos, susirašinėjimas. Atskirame XXIII Vilniaus šaulių rinktinės fonde (f. 1135) saugomi rinktinės vado įsakymai, susirašinėjimas su būriais ir kitomis įstaigomis, šaulių būrių siųstos ataskaitos, posėdžių protokolai ir pan. Būtent šių dviejų fondų dokumentai ir leidžia susidaryti platų vaizdą apie šaulių veiklą Vilniuje. Be jų, atliekant tyrimą naudotasi Vilniaus komendantūros fondu (f. 496). Kita reikšminga šaltinių dalis – periodika. Svarbiausias šaulių leidinys „Trimitas“ leido praplėsti tyrimą suteikiant galimybę susipažinti su šaulių komunikacija, kuri buvo naudojama Vilniaus krašte ir likusios Lietuvos šaulių. Trečioji šaltinių grupė – epizodiniai prisiminimai apie šaulių veiklą Vilniaus krašte, pvz., J. Cicėno⁸, P. Gudelio⁹ ir kt.

Šaulių veiklos Vilniuje pradžia

Vilnius kaip šaulių veiklos regionas buvo regimas nuo pat LŠS kūrimosi pradžios. Politinis Lietuvos valstybės tikslas – sujungti visas etnografines žemes tapo ir LŠS veiklos tikslu – padėti Lietuvos kariuomenei išsaugoti Lietuvos teritoriją ir nepriklausomybę. Vykstant Nepriklausomybės karui ir 1919 m. pasitraukus iš Vilniaus neabejota, kad į jį bus grįžta, todėl tam rengtasi. 1920 m. rugsėjo 11 d. posėdžiavusi Centro valdyba (toliau – CV) nusprendė, kad laikas pradėti ieškoti patalpų Lietuvos sostinėje. CV sekretoriui Baliui Kemėšiui buvo pavesta vykti į Vilnių ir pasistengti gauti patalpas iš valstybės, „kad užtektų vietos Centro ir Būrio valdyboms, sandėliams ir dar liktų vietos atskirų šaulių ir sargų apgyvendinimui“¹⁰. Ar tokia kelionė įvyko ir, jei įvyko, kokie buvo rezultatai, lieka neaišku, nes artimiausiuose CV posėdžiuose, bent jau oficialiai, apie tai nekalbėta, o vėliau Vilnius buvo prarastas ir uždavinys dėl savaime suvokiamų aplinkybių liko neįgyvendintas. Ne tik Lietuvos, bet ir LŠS centru dviem dešimtmečiams tapo Kaunas.

Bet tai tikrai nereiškia, kad šaulių veiklos Vilniuje nebūta iki pat 1939 m. Nėra jokių abejonių, kad bent jau minimali šaulių veikla buvo, juk, atgavus Vilnių, buvo pabrėžta, jog ne tik įkuriama atskira šaulių rinktinė, bet ir „atgaivintas“ Vilniaus šaulių būrys¹¹. Ši

⁷ BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.

⁸ CICĖNAS, Jeronimas. *Vilnius tarp audrų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

⁹ GUDELIS, Petras. *Iš šaulių veiklos Biržų apskrityje. Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965.

¹⁰ 1920 09 11 LŠS CV posėdžio protokolas Nr. 41. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4296, l. 58.

¹¹ 1939 10 30 Įsakymas Šaulių sąjungai, Nr. 45. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4461, l. 147.

komunikacinė žinutė buvo labai svarbi. Siekta parodyti, kad net lenkų okupacijos metais Vilniuje slapta būta šaulių, kunigo K. Čihiro teigimu: „*Jau atėjo valanda prisipažinti, jog ir lenkų okupacijos siauty lyg kokią relikviją dabojom ir saugojom Lietuvos Šaulių Sąjungos nario pažymėjimą.*“¹² Žinoma, ši ir panašius prisiminimų fragmentus visų pirma reikia vertinti kaip ideologinės komunikacijos išraišką, o ne istorinį faktą. Bet egzistuojantys epizodiniai liudijimai neleidžia paneigti šaulių veiklos šiame krašte nepriklausomybės pradžioje. Tad jei šauliai Vilniuje veikė, reikia atsakyti, kada jie ėmėsi šios veiklos ir ką jie darė. Atsakyti į tai keblu dėl egzistuojančių netikslumų, klaidų ir ribotų šaltinių. Tikslios šaulių būrio Vilniuje įkūrimo datos neleidžia nustatyti archyviniai dokumentai, kurie aptariamuoju laikotarpiu vis dar buvo fragmentiški. Tarp LŠS CV 1919–1920 m. patvirtintų būrių Vilniaus būrio patvirtinimo rasti nepavyko.

Netikslumų dėl šaulių veiklos pradžios Vilniuje dar tarpukariu įnešė J. Matusas, LŠS 20-mečiui skirtoje knygoje užrašęs, jog Vilniaus šaulių būrio steigiamasis susirinkimas įvyko 1929 m. rugpjūčio 23 d. Beveik netenka abejojti, kad tai tik korektūros klaida, nes toliau jis rašo: „*Yra likę šitokių raštų [apie Vilniaus šaulių būrį, – M. N.]: „Šiuomi liudijama, kad Vilniaus būrio Šaulių Sąjungos nariui..... leidžiama nešioti visokios rūšies ginklą, kas parašais ir antspaudu tvirtinama.*“ Pasirašo būrio vadas Šūkys, žemiau būrio valdybos antspaudas, pagaliau data: „*Vilnius, 9.X.20 met.* [paryškinta M. N.].“¹³ Taigi galima neabejoti, kad tarpukario istoriko darbe vietoj 1920 m. datos atsirado 1929 m. Į tai būtų galima nekreipti dėmesio, bet šios klaidos poveikis jaučiamas iki šiol. Ši klaida pakartota ir vėlesniuose šios knygos leidimuose – 1966 m.¹⁴ ir 1992 m.¹⁵ Šių dienų LŠS savo internetinėje svetainėje skelbia, kad Vilniaus šaulių būrys buvo įkurtas slapta 1929 m. Tai padaryta Marcelės Kubiliūtės rūpesčiu¹⁶. Istorija graži, su herojiškais prieskoniais, bet klaidinga. Nors žymioji Lietuvos žvalgybininkė buvo LŠS narė (priklausė Kauno šaulių rėmėjų būriui¹⁷), Lenkijos okupuotame Vilniuje buvo iššifruota 1922 m., todėl jai teko pasitraukti į Kauną. Savo nesisteminguose prisiminimuose ji nieko nemini apie slaptą šaulių organizavimą Vilniuje, nors apie kitus pagrindinės veiklos epizodus informacijos yra nemažai¹⁸. Tokių ar panašių faktų nemini ir jos amžininkai, apie tai nebuvo rašoma šaulių komunikacijos priemonėse 1939–1940 m. Taigi galima matyti, kad Vilniaus šaulių veiklos pradžia klaidingai pateikiama pagal jau minėtą J. Matuso knygoje padarytą korektūros klaidą ir herojiškus m. Kubiliūtės veiklos vaizdus, bet ne remiantis tai patvirtinančiais istoriniais šaltiniais.

¹² CICĖNAS, Jeronimas. *Vilnius tarp audrų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 278.

¹³ MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Kaunas: LŠS, 1939, p. 287.

¹⁴ MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Antrasis leidimas. Sydney: Mintis, 1966, p. 248.

¹⁵ *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Sudarė A. Liekis. Vilnius, 1992, p. 235.

¹⁶ *Karaliaus Mindaugo šaulių 10-osios rinktinės istorija*. [žiūrėta 2019 11 13]. Prieiga per internetą: <https://www.sauliusajunga.lt/karaliaus-mindaugo-sauliu-10-oji-rinktine/>

¹⁷ KELMUTIS, Adolfas. Kauno šaulių rėmėjų būrio 5-ųjų metų sukaktuves minint. *Trimitas*, 1935, Nr. 42, p. 66.

¹⁸ *Dek, širdie, ant amžinojo aukuro...* Sudarė N. Kairiūkštė. Vilnius: LII, 1999, p. 107–161.

Realiausia Vilniaus šaulių būrio įkūrimo data yra 1920 m. spalio. Būtent tuo metu, t. y. prieš pat prarandant Vilnių, „Trimitė“ pasirodė pirmasis oficialus kvietimas steigti šaulių būrį¹⁹. Tai byloja, jog iki tol būrio nebūta, tad neaišku, iš kur J. Matusas galėjo paimti 1929 m. [1920 m. – m. N.] rugpjūčio 23 d. datą. 1920 m. spalio datą kaip šaulių būrio Vilniuje veiklos pradžią paremia J. Matuso minimas Antanas Šukys. 1938 m. pradžioje jis, tuomet gyvenęs Bobkalnio kaime (dab. Panevėžio r.), per „Trimitą“ kreipėsi į savo buvusio būrio šaulius. Laiške jis ne tik ieškojo savo bendražygių, bet ir atskleidė kelias reikšmingas Vilniaus šaulių istorijos detales. Anot laiško autoriaus, „1920 m. naktį iš spalio 8 į 9 beveik vien šauliai Vilniaus mieste tvarką ir palaikė. <...> Kiek prisimenu, tuo metu Vilniaus būrio žymesniais šauliais buvo Valteris, Sakavičius, Uždavinsys, Sužiedėlis, Kasakaitis ir kiti. Iš viso, regis, tada į Kauną atėjome 26 žmonės.“²⁰ Didesne dalimi šios informacijos abejoti neverta, nes tarpukario LŠS savo komunikacijos priemonėse ne kartą yra pabrėžusi, kad 1939 m. šaulių veikla Vilniuje buvo atkurta, o ne pradėta. 1939 m. atgavus Vilnių, LŠS vadas savo įsakyme pabrėžė, kad „1919 metais Vilniaus žemėje pradėjo veikti partizanai, kurių žymi dalis 1920 metais perėjo į Vilniaus, Valkininkų, Dūkšto, Rimšės ir Palūšės šaulių būrius“²¹. Analogiška informacija buvo pateikiama ir šaulių oficioze „Trimitas“²². Galima teigti, kad būrys buvo suformuotas reaguojant į aštrią to meto situaciją, veikta epizodiškai, o dokumentacija nebuvo pasirūpinta. Tai paaiškina faktą, kodėl LŠS CV posėdžių protokoluose nėra patvirtintas Vilniaus šaulių būrys (kitų Lietuvos vietovių būrių patvirtinimai yra), nors J. Matusas mini, kad šauliai ėjo sargybą Vilniaus mieste, už tai iš komendantūros negaudavo maisto²³. Vis dėlto šauliai niekaip neįfigūruoja ir 1920 m. Vilniaus miesto komendanto įsakymuose²⁴, o juk jis buvo atsakingas už šio miesto apsaugą, tad bet kokių ginkluotų žmonių kontrolė turėjo būti ir jo rūpestis. Šaulių veiklos epizodiškumą patvirtina ir itin menkas prisiminimų apie tai skaičius. Vis dėlto jei veikla būtų plačiau išvystyta, ji būtų buvusi labiau matoma, bet šiuo atveju apie tai faktiškai net nėra kalbama (išskyrus pavienius faktus). Praradus Vilnių, savo veiklos nebevykdė ir šaulių būrys (tikriausiai didesnė jo dalis pasitraukė į Lietuvą), nes nebuvo realių veiklos galimybių. Jos atsirado tik Vilnių prijungus prie Lietuvos 1939 m. spalį.

¹⁹ Šaulių būrio reikšmė Vilniui. *Trimitas*, 1920, Nr. 10, p. 3.

²⁰ ŠUKYS, Antanas. Buvę Vilniaus būrio šauliai, atsiliepkime. *Trimitas*, 1938, Nr. 7, p. 181.

²¹ 1939 10 30 Įsakymas Šaulių sąjungai, Nr. 45. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4461, l. 147

²² Atgaivintas Vilniaus šaulių būrys. *Trimitas*, 1939, Nr. 44, p. 1068.

²³ MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Kaunas: LŠS, 1939, p. 287.

²⁴ LCVA, f. 496, ap. 2, b. 767; b. 770, b. 772, b. 775.

Šauliai grįžta į Vilnių: XXIII Vilniaus šaulių rinktinės formavimas ir raida

1939 m. spalį Lietuva iš SSRS gavo teritoriją, kurioje galėjo būti apie 0,5 mln. gyventojų, iš jų lietuvių – tik apie 30 tūkst., didžiąją dalį krašto gyventojų sudarė lenkai, žydai, rusai. Nors, anot V. Stravinskienės, „*Vilniaus krašto gyventojų etninės sudėties duomenys apytiksliai, tikslų negali būti vien dėl to, kad tuo metu dalies žmonių nacionalinė saviemonė tik formavosi*“²⁵. Bet du dešimtmečius priklausymas Lenkijai turėjo lemti, kad tik maža dalis atgautos teritorijos gyventojų save labiau tapatino su Lietuva ir lietuviais. Žinoma, netrukus idėjų, kad vietos gyventojai palankiai priims atvykstančius lietuvius, ypač Lietuvos kariuomenę. M. Römeris tai vertino kiek atsargiau, teigdamas, jog taip nutiks, jei vietos lenkams bus leista išsaugoti savo tautinį ir kultūrinį identitetą²⁶. Bet didžioji dalis lietuvių, tarp jų ir šauliai, manė kitaip. Jie neabejojo idėja, kad Vilnius yra lietuviškas miestas. Jos palaikymas atgavus sostinę kaip niekad buvo svarbus. To įrodymas turėjo būti ten gyvenantys lietuviai. Kadangi tautinės sudėties statistika buvo ne lietuvių naudai, siekta, kad kuo daugiau Vilnijos lietuvių susitelktų ir taip sudarytų vizualiai didesnį vaizdą, nei buvo iš tiesų.

Tarpukario pabaigoje Vilniaus mieste buvo apie 210 tūkst. gyventojų (1937 m. duomenys), jų skaičius augo dėl didėjančio lenkų pabėgėlių ir atsikeliančių lietuvių skaičiaus. Manoma, kad tuo pačiu metu Vilniuje galėjo gyventi apie 3000 lietuvių²⁷. Tai sudarė tik nedidelę vilniečių dalelę. Žinoma, 1939 m. pabaigoje situacija turėjo pasikeisti, lietuvių skaičius turėjo kiek ūgtelėti, bet esminių tautinės sudėties pokyčių tikrai nebuvo. Be to, verta pastebėti, kad dėl Lenkijos vykdytos polonizacijos politikos dalis lietuvių kilmės asmenų asimiliavosi su lenkų arba baltarusių tautinėmis grupėmis²⁸. Kokia atgautoje teritorijoje gyvenusių lietuvių dalis aktyviai puoselėjo lietuviybę, atsakyti sunku, bet neabejojama, kad ne tik Vilniuje, bet ir visame krašte buvo stengiamasi dar iki persikeičiant daugiau lietuvių į Vilnių vietinių lietuvių pastangomis įrodyti krašto lietuviškumą.

Šaulių vykdomas atgautos teritorijos šaulinimas sutapo su bendra Lietuvos politika. Šaulinimas buvo regimas kaip viena iš krašto atlietuvavimo priemonių. Nors propagandiskai buvo piešiamas itin džiaugsmingas Vilniaus atgavimo vaizdas, šis pokytis kėlė ir daug problemų. Lietuvos valdžia analizavo, kaip būtų galima greitai užkariauti vietos gyventojų simpatijas ir juos lituanizuoti, o vietos lenkams, ypač inteligentijai, buvo iškilusi kita problema – kaip elgtis su lietuviais: ignoruoti ir laukti, kol Lenkija vėl bus laisva, ar priešintis. Lenkų inteligentija pasirinko pasyviosios rezistencijos priemones, kurios

²⁵ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Vilniaus krašto lietuviai 1920–1939 m. In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. X tomas, II dalis. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 229.

²⁶ BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 436.

²⁷ LAURINAVIČIUS, Česlovas. Antrasis Vilnijos valdymas. In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. X tomas, II dalis. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 529.

²⁸ HORAK, Stephan. *Poland and her national minorities 1919–1939*. New York: Vantage Press, 1961, p. 170–180.

ašis buvo lietuvių menkinimas, žiūrėjimas į juos iš aukšto²⁹, nors netrūko ir aktyvesnių veiksmų: demonstracijų, rinkimų prie Lietuvos valdžios institucijų, Lietuvos karių sargybos apšaudymų³⁰. Taigi esant tokioms sąlygoms savo veiklą krašte turėjo pradėti XXIII Vilniaus šaulių rinktinė.

LŠS daliniai į formuojamą Lietuvos kariuomenės Vilniaus rinktinę, kuriai buvo pavesta iškilmingai žygiuoti į Vilnių, nebuvo įtraukti, bet tai nereiškia, kad šauliai liko pasyvūs šio proceso stebėtojai. Spalio 28 d., Lietuvos kariuomenės įžengimo į Vilnių dieną, Vilniaus lietuvių studentų sąjungos būstinėje (Vilniaus g. 28) įvyko susirinkimas, kuriame buvo atgaivinta Vilniaus miesto šaulių būrio veikla. Šiuo atveju veikta priešingai nei veikė kariuomenė ar kitos valstybinės įstaigos. Siekta sudaryti įspūdį, kad ne šaulių sąjunga atėjo į Vilnių (kaip svetimi), bet kad šaulių veikla čia atgimsta vietinių asmenų dėka.

„Trimate“ buvo teigiama, kad Vilniaus būrio atkūrimo renginyje dalyvavo net apie 500 asmenų, kurių didelė dalis vėliau nusprendė prisijungti prie šaulių veiklos³¹. Kad susirinkimas galėjo būti toks gausus, neverta stebėtis, vis dėlto į Vilnių tuo metu buvo atvykę nemažai entuziastingų, visuomeniškai aktyvių lietuvių, prie jų prisidėjo vilniečiai lietuviai, kuriems Vilniaus grąžinimas Lietuvai buvo proga ir kartu būtinybė mobilizuotis bei parodyti, jog ir lenkmečiu Vilnius buvo lietuviškas. Atkuriant šaulių būrį tai taip pat stengtasi pademonstruoti. Pagal oficialią versiją, šaulių veikla Vilniuje buvo atkurta vilniečių iniciatyva, jos ėmėsi tuometis Vilniaus Stepono Batoro universiteto teisės studentas Petras Viščinis, kuris tapo pirmuoju būrio vadu³². Savaime aišku, kad jis dėl savo amžiaus Vilniaus šaulių veikloje 1920 m. dalyvauti negalėjo, bet buvo svarbi jo vietinė kilmė bei itin aktyvi veikla puoselėjant lietuvių lenkų okupacijos metais³³. Vis dėlto neatmestina, kad jau tuomet prie pirmojo šaulių dalinio atgautame krašte atkūrimo prisidėjo LŠS ir su jos žinia į Vilnių atvykę žmonės, nes spalio 28 d. susirinkime jau dalyvavo tą pačią dieną įkurtos XXIII Vilniaus šaulių rinktinės vadas plk. lt. Pranas Kaunas, LŠS švietimo ir kultūros skyriaus viršininkas Vincas Daudzvardas, LŠS tarybos narys ats. plk. lt. Petras Gužas, „Trimito“ redaktorius Jonas Kalnėnas ir kiti³⁴. Vargu ar jie šiame susirinkime dalyvavo tik kaip stebėtojai, bet viešumoje siekta sudaryti įspūdį, kad šaulių idėjos atgavus Vilnių atgimsta pačių vilniečių iniciatyva.

Šaulių būrių steigimo procesas pirmaisiais XXIII Vilniaus šaulių rinktinės veiklos mėnesiais buvo problemiškas. Pirma, vietos lietuviams LŠS veiklos principai nebuvo žinomi, neturėta tiesioginio kontakto arba jis buvo tik fragmentiškas. Taip pat krašte nebuvo daug gyventojų (visų pirma lietuvių), kuriems tokia veikla būtų priimtina, o

²⁹ BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 440–441.

³⁰ JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Klaipėda: Druka, 2019, p. 188–189.

³¹ Atgaivintas Vilniaus šaulių būrys. *Trimitas*, 1939, Nr. 44, p. 1068.

³² *Trimitas*, 1939, Nr. 44, p. 1056.

³³ Petras Viščinis gimė 1912 m. liepos 27 d. Druskininkuose. Tarpukariu gyveno Vilniuje. In *Lietuvių enciklopedija*. T. XXXIV. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 348.

³⁴ Atgaivintas Vilniaus šaulių būrys. *Trimitas*, 1939, Nr. 44, p. 1068.

iš kitų Lietuvos regionų dar nebuvo daug atsikėlusių arba perkeltų asmenų. Nors LŠS narystei oficialių tautybės ribojimų nebūta, vis dėlto prisivilioti į savo gretas kitataučių buvo naivu tikėtis, bet dar svarbiau, kad pagal bendrą LŠS politiką to ir nebuvo siekiama (ne tik Vilniaus, bet ir kitose šaulių rinktinėse). Gausiausiai vietiniai lietuviai į šaulių veiklą pirmosiomis savaitėmis įsitraukė Vilniaus mieste. Lapkričio 4 d. vykusiamе jau ne šventiniame, bet organizaciniame susirinkime dalyvavo 250 asmenų, taigi apie pusę dalyvavusiųjų spalio 28 d. susirinkime, o tai išties nemažai. Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos būrys buvo įsteigtas dalyvaujant 68 nariams, Valkininkų – 28, Dargužių – 35, Kuršių – 58, Marijampolės – 35, Rūdiškių – 30 narių³⁵. Kuriant pirmuosius padalinius, didžioji dalis prisijungusiųjų, matyt, buvo vietiniai (nes iš kitų Lietuvos teritorijų nebuvo spėta perkelti gyventojų), bet vadovauti (net ir laikinai) ieškota šaulių patirties turinčių asmenų (daugiausia iš pašto, policijos, valdžios įstaigų). Nors Vilniaus miesto būrio steigiamajame susirinkime vadu buvo išrinktas jo iniciatorius P. Viščinis, netrukus teko vadovautis LŠS teisės aktais, kurie numatė, kad asmuo į šias pareigas yra ne renkamas, bet skiriamas vadovybės. Pagal tuomet galiojusią tvarką būrio vado pareigas turėjo eiti karininkas ir tik tokio neradus – puskarininkis. Pagal šią nuostatą, 1939 m. gruodžio 6 d. Vilniaus miesto 1-ojo šaulių būrio vado pareigas perėmė ats. mjr. Petras Gudelis, iki tol vykdęs šaulių veiklą Biržuose³⁶. Jis į Vilnių persikėlė trokšdamas „*padėti atlietuvinti lenkų ilgametės okupacijos nutautintus gyventojus*“³⁷. Kitų dalinių vadais tapo taip pat į Vilniaus kraštą perkelti lietuviai. Faktiškai nuo gruodžio mėnesio steigiamų naujų padalinių pagrindą sudarė į kraštą atkelti lietuviai (savivaldybės tarnautojai, policininkai, pašto darbuotojai, mokytojai ir jų šeimos nariai)³⁸, o vietinių asmenų skaičius buvo menkesnis.

Antra problema, su kuria teko susidurti kuriant šaulių struktūrą, buvo administracinė. Nors oficialiai XXIII Vilniaus šaulių rinktinė buvo suformuota žygio į Vilnių dieną, iš tikrųjų rinktinės štabo formavimas užtruko beveik porą mėnesių. Kaip jau minėta, rinktinės vadu buvo paskirtas Vilniaus komendantas plk. lt. Pranas Kaunas (nuo 1939 m. lapkričio 23 d. – pulkininkas), jo padėjėju – gen. št. plk. lt. Petras Vertelis, II padėjėju – kpt. Vaclovas Alksninis, o moterų šaulių vade tapo Jadvyga Kazlauskaitė³⁹. Nepaisant užsitęsusio proceso, šaulių daliniai buvo steigiami, nes tuo buvo suinteresuotas LŠS centras, be to, naudotasi komendantūros resursais ir turimomis galimybėmis.

Nepaisant šių priežasčių, iki 1939 m. pabaigos, taigi vos per 2 mėnesius, pavyko įkurti net 16 šaulių, 3 moterų šaulių būrius, mišrų chorą „Varpas“ ir sporto klubą „Grandis“. Siekiant paspartinti naujų šaulių būrių atsiradimą atgautose teritorijose, buvo pasitelkti

³⁵ 1939 11 13 LŠS štabo sporto vedėjo raštas LŠS mokymo skyriaus viršininkui Nr. 2. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 10.

³⁶ 1939 12 31 XXIII Vilniaus šaulių rinktinės vado įsakymas Nr. 2. LCVA, 1135, ap. 1, b. 2, l. 16.

³⁷ GUDELIS, Petras. *Iš šaulių veiklos Biržų apskrityje. Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965, p. 114.

³⁸ 1940 01 24 Dūkšto šaulių būrio raštas XXIII Vilniaus šaulių rinktinės štabui Nr. 11. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 18, l. 11.

³⁹ 1939 12 31 Įsakymas XXIII šaulių rinktinei Nr. 2. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 2, l. 16.

šaulių rinktinių, kurios ribojosi su Vilniaus kraštu, resursai, nes ką tik įsteigta XXIII šaulių rinktinė viena to padaryti negalėjo. Pavyzdžiui, XXI Zarasų rinktinės vadui įsakyta paskirti savo rinktinės šaulį-instruktorių, kuris įsteigtų šaulių būrius Smalvose, Dūkšte, Rimšėje, Kazitiškyje ir kituose šalia jų esančiuose miesteliuose ir bažnytkaimiuose⁴⁰. XIX Alytaus rinktinės vadas buvo įpareigotas steigti šaulių būrius Varėnos–Valkininkų–Eišiškių apylinkėse⁴¹. II Utenos šaulių rinktinės rūpesčiu šaulių būriai atsirado Švenčionėliuose, Reškutėnuose, Kaltanėnuose, tai padaryti ketinta Palūšėje ir Pabradėje⁴². Sukurti būriai (faktiškai visi dar būdami organizacinės stadijos) buvo perduodami XXIII Vilniaus šaulių rinktinės žinion. Atgauto Vilniaus krašto šaulinimas buvo regimas kaip bendra visų šaulių, ne vien tik XXIII rinktinės, pareiga.

Kitą krašto šaulinimo būdą lėmė bendra Lietuvos valdžios perkėlimo politika. Nors ji ir buvo vangi bei problemiška, 1939 m. pabaigoje į Vilnių buvo perkeltos pirmosios lietuviškos institucijos, o su jomis – ir ten veikę šaulių būriai. Pirmasis taip perkeltas padalinys buvo iš XII Panevėžio šaulių rinktinės – Pedagoginio instituto vyrų ir moterų šaulių būriai. Kiek vėliau, bet dar tais pačiais metais, perkelti du XIX Alytaus rinktinės būriai: Alytaus mokomasis šaulių būrys tapo 25 Vilniaus vidurinės miškų mokyklos šaulių būriu, o 23 Alytaus – 23 Lukiškių šaulių būriu (jį sudarė Lukiškių kalėjimo prižiūrėtojai ir jų šeimos nariai). Taip Vilniaus šaulių rinktinę galėjo papildyti dar gerokai daugiau šaulių, priklausiusių įvairių valdžios įstaigų pagrindu įkurtiems šaulių būriams. Bet Lietuvos valdžia perkelti daugiau įstaigų ir institucijų nenorėjo, delsė, o ir patys lietuviai netryško noru savarankiškai keltis į atgautą sostinę ar aplinkines teritorijas. Vilniaus 1 šaulių būrio vadas ats. mjr. P. Gudelis buvo reta išimtis šiame kontekste, nes kaip pats prisimena, sprendimas keltis į Vilnių buvo savanoriškas ir itin entuziastingas⁴³. Visų pirma į Vilnių buvo perkelti sklandžiam krašto administravimui reikalingi pareigūnai – policininkai, teisėjai, kariai, susisiekimo ir švietimo įstaigų darbuotojai⁴⁴. Jie ir tapo pagrindine grupe, kurią reikėjo užverbuoti šauliais. Savo centrinio štabo perkelti į Vilnių neskubėjo ir LŠS, iš esmės apie tai net nekalbėta, nors toks žingsnis 1920 m. būtų buvęs savaime aiškus ir nediskutuotinas. Tai lėmė nuostata, kad reikia laukti vadovybės nurodymų.

Taikant šiuos du šaulių padalinių kūrimo būdus, 1940 m. sausio 1 d. visoje Vilniaus šaulių rinktinėje buvo 452 šauliai ir net 1562 kandidatai⁴⁵. Šie skaičiai byloja, kad didesnė dalis prie šaulių prisijungusių asmenų buvo naujokai, su šaulių veikla dar menkai susipažinę asmenys. Iš kitos pusės, nemenka dalis kandidatų turėjo būti vietiniai lietuviai, kurių pritraukimas į šaulių veiklą gali būti laikomas nedideliu laimėjimu. Su atvykstančiais

⁴⁰ 1939 10 28 LŠS vado slapto raštas XXI ŠR vadui Nr. 1703/b. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 105.

⁴¹ 1939 11 14 LŠS vado įsakymas XIX Alytaus ŠR vadui Nr. 8453. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 1.

⁴² 1939 11 14 LŠS II ŠR vado raportas LŠS vadui Nr. 2174. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 100.

⁴³ GUDELIS, Petras. *Iš šaulių veiklos Biržų apskrityje. Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965, p. 114.

⁴⁴ STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Transfer of Public Authorities and Institutions of the Republic of Lithuania to Vilnius in 1939–1940: Plans and Their Implementation. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 42.

⁴⁵ 1940 01 01 LŠS XXIII Vilniaus šaulių rinktinės sudėties žinios. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 47–48.

šauliais neišvengta problemų. Konstatuota, kad šauliai, atsikėlę į Vilnių, labai vangiai registruojasi būriuose, savavališkai keičia priklausomybę būriams, nepateikia savo kontaktinių ir kitų reikalingų duomenų (pvz., apie karinės tarnybos atlikimą)⁴⁶, o toks nešauliškas elgesys trukdė šaulių būrių steigimo ir perkėlimo iš kitų rinktinių procesą, be to, kėlė problemų rengiant mobilizacijos planus.

Persiritus į 1940 m., padalinių steigimo darbas vyko toliau, iki sovietinės okupacijos buvo įkurti dar 22 šaulių būriai, bet iš jų – tik 4 moterų. Šiuo laikotarpiu prie būrių steigimo vis mažiau prisidėdavo kitos rinktinės, tad teko kliautis savo jėgomis. Itin aktyvios buvo studentės, priklausiusios korporacijai „Živilė“ ir VU studentčių būriui. Jos buvo parengusios kultūrinę programą, kurią rodydavo nuo Vilniaus nutolusiose vietovėse⁴⁷. Esminis tokių iniciatyvų tikslas buvo spartesnis Vilniaus krašto šaulinimas. Didžioji dalis būrių buvo steigiami kaimo vietovėse, bet būta ir išskirtinių. Pavyzdžiui, didelio susidomėjimo sulaukė Aviacijos šaulių būrio skyrius (jis nebuvo pavaldus XXIII šaulių rinktinei), veiklą pradėjo Vilniaus radiofono, Vilniaus universiteto šaulių būriai. Nors šaulė E. Petrauskaitė savo prisiminimuose teigia, kad moterų šaulių būriai buvo stiprūs⁴⁸, taip neatrodė rinktinės vadovybei. Jos vertinimu, moterų šaulių būrių buvo itin mažai, tad vyrai šauliai skatinti kuo rimčiau tuo susirūpinti ir skatinti moterų šaulių būrių steigimą⁴⁹. 1940 m. pradžioje buvo įsteigti arba kūrėsi 13 moterų šaulių būrių⁵⁰. Nuo 1940 m. pradžios iš kitų šaulių rinktinių buvo perkelta tik VDU studentčių šaulių korporacija „Živilė“ (ji ėmė veikti Vilniaus universitete) ir Onos Liudimantos Vytautienės moterų šaulių būrys iš Ukmergės. Pastarasis buvo perkeltas, nes didžiąją jo dalį sudarė moterys, kurių vyrai tarnavo liktiniais puskarininkiais ir civiliais tarnautojais Ukmergėje iki 1939 m. stovėjusiam 1-ajame Didžiojo kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulke.

Nepaisant gana sėkmingos ir sparčios XXIII šaulių rinktinės plėtos, 1940 m. ji patyrė ir nuostolių. Vasario mėnesį buvo pertvarkytas Vilniaus krašto administracinis suskirstymas, dalį valsčių perėmė kitos apskritys⁵¹. Naujoji krašto administravimo tvarka kėlė neaiškumų ir šauliams. Vilniaus rinktinės vadas siekė, kad kuo greičiau paaiškėtų sąjungos nuostata dėl jo rinktinės veikimo regiono⁵². Netrukus paaiškėjo, kad iš Vilniaus rinktinės į kitas bus perkeltas 21 šaulių būrys (18 vyrų ir 3 moterų). Šie būriai buvo perkelti į Zarasų, Alytaus, Trakų ir naujausią, bet trumpiausiai veikusią, Švenčionėlių šaulių rinktinę. Tai gerokai pakeitė rinktinės situaciją kiekybės prasme, bet gausiausi

⁴⁶ 1940 m. Pastabos prie mobilizacijos žinių. LCVA, f. 561, ap. 8, b. 240, l. 38.

⁴⁷ 1940 05 06 VU studentčių korporacijos „Živilė“ ir studentčių būrio raštas Maišiogalos šaulių būrio tarybai. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 39, l. 11.

⁴⁸ PETRAUSKAITĖ, Emilija. *Vilniaus šaulės prisiminus. Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965, p. 290.

⁴⁹ 1940 02 08 XXIII ŠR vado įsakymas Nr. 784. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 1, l. 25.

⁵⁰ 1940 03 02 Moterų šaulių vadės pranešimas metiniam rinktinių moterų šaulių atstovių susirinkimui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 992, l. 3.

⁵¹ Apskričių ir valsčių sąrašo pakeitimas. *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 692, p. 2–3.

⁵² 1940 03 08 LŠS XXIII šaulių rinktinės vado raportas LŠS vadui Nr. 1403. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 84.

ir kokybiškiausi būriai (veikę Vilniaus mieste) buvo išsaugoti. Po administracinės pertvarkos šaulių būriai buvo kuriami toliau, 1940 m. vasarą sovietams likviduojant LŠS, XXIII šaulių rinktinėje buvo 34 daliniai⁵³. Nepaisant itin trumpo rinktinės gyvavimo laikotarpio, skaičius yra įspūdingas. Galima teigti, kad šauliams pavyko sukurti jų veiklos užuomazgas beveik visoje Vilniaus apskrityje.

1 lentelė. Iš XXIII Vilniaus šaulių rinktinės į kitas šaulių rinktines 1940 m. perkelti būriai. Sudaryta pagal LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 2.

Nr.	Būrio pavadinimas	Įkūrimo data	Perkėlimo vieta ir data
1.	2 Varėnos II šaulių būrys Varėnos II moterų šaulių būrys	1939 10 29 1939 11 26	Į XIX Alytaus šaulių rinktinę nuo 1940 05 10
2.	4 Valkininkų šaulių būrys	1939 11 03	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
3.	5 Kuršių šaulių būrys	1939 11 04	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
4.	6 Reškutėnų šaulių būrys	1939 11 06	Į XXIV Švenčionėlių šaulių rinktinę nuo 1940 05 04
5.	7 Švenčionėlių šaulių būrys Švenčionėlių moterų šaulių būrys	1939 11 06 1940 01 06	Į XXIV Švenčionėlių šaulių rinktinę nuo 1940 05 04
6.	9 Rūdiškių šaulių būrys	1939 11 12	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
7.	10 Turmanto šaulių būrys	1939 11 19	Į XXI Zarasų šaulių rinktinę 1940 05 04
8.	12 Dūkšto šaulių būrys	1939 12 03	Į XXI Zarasų šaulių rinktinę 1940 05 04
9.	13 Ignalinos šaulių būrys	1939 12 06	Į XXIV Švenčionėlių šaulių rinktinę nuo 1940 05 04
10.	15 Kazitiškio šaulių būrys	1939 12 10	Į XXIV Švenčionėlių šaulių rinktinę nuo 1940 05 04
11.	17 Rimšės šaulių būrys	1939 12 17	Į XXI Zarasų šaulių rinktinę 1940 05 04
12.	19 Eišiškių šaulių būrys	1940 01 06	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
13.	26 Naujadvario šaulių būrys	1940 01 07	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
14.	27 Grybėnų šaulių būrys	1940 01 14	Į XXI Zarasų šaulių rinktinę 1940 05 04
15.	28 Daržininkų šaulių būrys	1940 01 25	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27

⁵³ 1940 09 06 Įsakymas Vilniaus šaulių rinktinės likvidacijai Nr. 18. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 1.

Nr.	Būrio pavadinimas	Įkūrimo data	Perkėlimo vieta ir data
16.	29 Kamarūnų šaulių būrys	1940 01 27	Į XIX Alytaus šaulių rinktinę nuo 1940 05 10
17.	30 Pamerkio Juozo Bakanausko šaulių būrys	1940 01 30	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27
18.	31 Kalesninkų šaulių būrys Kalesninkų moterų šaulių būrys	1940 02 04 1940 04 28	Į V Trakų šaulių rinktinę nuo 1940 04 27

Padalinių steigimas buvo tik vienas iš rinktinės struktūros formavimo uždavinių. Vadovaujantis LŠS teisės aktais reikėjo išrinkti rinktinės lygmens institucijas. Pirmasis ir vienintelis rinktinės būrių atstovų susirinkimas vyko Vilniuje 1940 m. vasario 25 d.⁵⁴ Tuo pačiu metu vyko ir XXIII moterų šaulių rinktinės susirinkimas⁵⁵. Į rinktinės institucijas stengtasi rinkti žymius vietinius Vilniaus krašto gyventojus arba tikrai autoritetingus į miestą atvykusius lietuvius, aip tarsi suformuojant atsvarą į kraštą atkeltiems šaulių būrių vadams ir rinktinės vadovybei. Tarybos pirmininko pavaduotoju tapo Vilniaus lietuvių lyderis, miesto burmistras Konstantinas Stašys. Be jo, į tarybą buvo išrinkti: muzikas Antanas Krutulys, kunigas Kristupas Čibiras, žurnalistas Rapolas Mackevičius, Vilniaus miesto ir apskrities viršininkas ats. plk. Jonas Šlepetys ir Pedagoginio instituto direktorius Mečys Mačernis. Kontrolės komisijos nariais tapo: kunigas Pranas Bieliauskas, farmacininkas Vladas Narbutas, Romas Bagdonas. Į Garbės teismą išrinkti: dim. mjr. Kazys Petkevičius, Antanas Juknevičius, kunigas Nikodemus Vaišutis⁵⁶. Gegužės mėnesį tarybos sudėtyje įvyko permainingų: K. Stašys tapo rinktinės Garbės šauliu, taip įgijo teisę dalyvauti tarybos veikloje su sprendžiamojo balso teise, tad jo vietą taryboje užėmė Alfonsas Pimpė⁵⁷. Dėl itin trumpo veiklos laikotarpio rinktinės lygmens institucijos savo veiklos išplėsti negalėjo.

XXIII Vilniaus šaulių rinktinės likvidavimas vyko pagal tokią pačią tvarką, kaip ir visos LŠS. Išskirtiniu bruožu būtų galima laikyti nebent tai, kad dėl gerokai trumpesnio veiklos laikotarpio (palyginti su kitomis LŠS rinktinėmis) procesas buvo paprastesnis (rinktinė neturėjo nuosavybės teise valdomo nekilnojamojo turto, valdyta ir mažiau kilnojamojo turto, nespėta sukaupti didelio dokumentų archyvo ir pan.). Pagal nustatytą likvidavimo tvarką turtas buvo suskirstytas į valdišką ir visuomeninį. Pirmąjį surinkti buvo paprasčiausia, o ir jo Vilniaus rinktinėje buvo nedaug. Visuomeninis turtas buvo įsigytas už šaulių būrių pinigus ar kitais būdais. Pinigus numatyta perversti į KAM sąskaitą, kilnojamąjį visuomeninį turtą rinktinės turėjo perduoti vietos kariniams viršininkams arba su jais suderinus vietos policijos bei savivaldybių įstaigoms⁵⁸. Atskira

⁵⁴ 1940 02 08 XXIII ŠR vado įsakymas Nr. 784. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 1, l. 25.

⁵⁵ P. Vilniaus rinktinės moterų atstovių suvažiavimas. *Trimitas*, 1940, Nr. 9, p. 217.

⁵⁶ 1940 02 25 XXIII ŠR būrių atstovų metinio susirinkimo protokolai. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1373, l. 174.

⁵⁷ 1940 05 16 XXIII ŠR tarybos posėdžio protokolai Nr. 4. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1373, l. 173.

⁵⁸ 1940 08 01 Įsakymas LŠS likvidacijai Nr. 1. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1409, l. 3.

tvarka dar iki oficialaus LŠS likvidavimo pradžios iš šaulių buvo paimami valdiški ir asmeniniai ginklai.

Likviduojant Vilniaus rinktinę, į Krašto apsaugos ministerijos sąskaitą buvo pervesta 7842,67 Lt (daugiausia lėšų buvo sukaupta rinktinės štabe – 3971, 82 Lt, iš padalinių turtingiausias buvo 11 Vilniaus paštininkų būrys – 1144,89 Lt), be to, prarasta 532,79 Lt⁵⁹ indėlių. Per trumpą veiklos laikotarpį kai kurie Vilniaus šaulių rinktinės būriai sukaupė nemažai literatūros, su ja skubėta atsisveikinti perduodant susijusioms įstaigoms. Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos berniukų šaulių būrys turėjo daugiau kaip 700 vnt. įvairių leidinių, daugiausia mokomosios literatūros. Ji visa atiteko Vytauto Didžiojo gimnazijai⁶⁰. Analogiškai Vilniaus vidurinės miškų mokyklos šaulių būrys savo nedidelę bibliotekėlę perdavė taip pat savo mokyklai⁶¹. 21 Maišiagalos šaulių būrys savo bibliotekoje turėjo apie 350 skirtingų pavadinimų leidinių, jie visi atiteko Maišiagalos valsčiaus administracijai⁶². Kitas rinktinės štabo ir šaulių būrių visuomeninis turtas (paveikslai, sporto inventorių, muzikos instrumentai, baldai, įvairi simbolika) atiteko Vilniaus kariniam viršininkui, Lietuvos komunistų partijai ir jos jauniejiems pasekėjams komjaunuoliams, valsčių administracijoms, policijai⁶³. Oficialiai XXIII Vilniaus šaulių rinktinę baigta naikinti 1940 m. rugsėjo 6 d., likvidavus 34 rinktinės padalinius⁶⁴.

Kaip turėjo būti sušaulintas Vilnius?

Analizuojant tai, ką ir kaip pavyko nuveikti XXIII Vilniaus šaulių rinktinei, svarbu pažymėti, kad plačiau ir aktyviau jai veikti sutrukdė prasidėjusi sovietų okupacija. Veikta itin trumpą laikotarpį, per kurį daugiausia dėmesio skirta organizaciniais rūpesčiams. Faktiškai visų rinktinės būrių susirinkimų ir tarybų posėdžių protokoluose galima matyti didelį optimizmą ir tikėjimą savo veikla. Nuo būrio įsteigimo iki Lietuvos okupacijos daugeliui pavyko surengti vos 5–7 susirinkimus.

Paradoksalu, nors lietuviškoje spaudoje (tarp jos ir šaulių „Trimite“) džiūgauta dėl Vilniaus krašto atgavimo, jokios rimtesnės strategijos, ką reikėtų daryti Vilniaus krašte, šiuo atveju šauliai neturėjo. Rodos, visų pirma mėginta atlikti formalius dalykus, t. y. įsteigti šaulių padalinius, kad būtų vykdomas LŠS įstatymas ir statutas. Taigi pirmoji atgautos teritorijos šaulinimo stadija buvo formali. Antroji turėjo būti kokybinė, bet

⁵⁹ 1940 09 09 raštas LŠS likvidacijos komisijai Nr. 2915. LCVA, f. 561, ap.2, b. 1400, l. 1a.

⁶⁰ 1940 09 09 Vilniaus XXIII šaulių rinktinės štabo raštas LŠS likvidacinei komisijai Nr. 3880. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 2–4.

⁶¹ 1940 08 30 Vilniaus vidurinės miškų mokyklos šaulių būrio vado raštas XXIII Vilniaus šaulių rinktinei. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 41.

⁶² 1940 08 16 21 Maišiagalos šaulių būrio vado raštas XXIII Vilniaus šaulių rinktinei Nr. 115. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 32–36.

⁶³ 1940 08 28 raštas LŠS likvidacinei komisijai Nr. 3860. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 22.

⁶⁴ 1940 09 06 Įsakymas Vilniaus šaulių rinktinės likvidacijai Nr. 18. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1400, l. 1.

jokių atskirų užduočių ar priemonių naujai įkurtiems daliniams nebuvo numatyta, netgi karinėje srityje. Keista, kad net kelis mėnesius naujai sukurtos rinktinės šauliai nebuvo aprūpinami jokiais ginklais. Galų gale tik 1940 m. balandžio pabaigoje rinktinei buvo skirta 700 vnt. šautuvų, 20 lengvųjų kulkosvaidžių, 50 pistoletų, bet šiuos ginklus buvo uždrausta išdalinti šaulių daliniams⁶⁵. Iš esmės jie taip ir liko nepanaudoti.

LŠS vadovybė nuo aktyvesnių veiksmų Vilniuje susilaikė, nes taip elgėsi politinė šalies valdžia. Nebuvo keliamas klausimas dėl LŠS štabo perkėlimo į Vilnių, aktyvesnio krašto įtraukimo į šalies visuomeninį, ekonominį ir politinį gyvenimą. Žinoma, reikia atsižvelgti į tai, kokiomis sąlygomis kraštas atiteko Lietuvai. Ir tai buvo suvokiama. Nors oficialiai Vilniaus grąžinimas buvo pateikiamas kaip nepaprastai džiaugsmingas įvykis, matyti, kad buvo suvokiamas situacijos rimtumas, nors atvirai tai nebuvo įvardijama. Šauliams įsakyta: 1) Sustiprinti meilę Vilniaus kraštui, tam reikalui organizuoti specialius minėjimus, 2) Pirkti Vilniaus paskolos lakštus, 3) Pradėti taupyti ir pasirengti galimiems sunkumams dėl vykstančio karo⁶⁶, bet daug laiko skirta propagandai. Aleksandras Merkelis teigė, kad šauliams turi tekti sutvarkyti, atkurti visa tai, kas Vilniaus krašte per lenkų okupaciją buvo sugriauta. Tiesa, kokie buvo tie sugriovimai, nei jis, nei kiti panašias mintis plėtoję autoriai nedetalizavo. Anot A. Merkelio, „*pats Šaulių Sąjungos tikslas – stiprinti tautos atsparumą ir valstybės gynimo pajėgas ir siekti, kad kiekvienas lietuvis būtų šaulys – rodo, kad Šaulių Sąjungos idėjos kuo plačiausiai turi pasklisti Vilniaus krašte ir kuo giliausiai ten įleisti savo šaknis*“⁶⁷. Sustiprinti tautinį atsparumą ir atkurti tautinę savimonę buvo vieninteliai šauliams keliami uždaviniai Lietuvos sostinėje. Buvo formuojamas šaulių požiūris, kad didžioji dalis atgautos teritorijos gyventojų yra lietuviai, tiesiog per daugelį metų nutautėję: „Gedimino sostinė atgauta politiškai. Lieka dar atgauti Vilniaus kraštas Lietuvos kultūrai. Ten išsikerojusi svetima dvasia daugeliui mūsų kraujo brolių buvo išplėšusi lietuvių kalbą.“⁶⁸ Galima teigti, kad, be konkrečių karinių ir visuomeninių užduočių, šauliai buvo „maitinami“ netikromis iliuzijomis, kelti abstraktūs ir ideologizuoti uždaviniai: „*Mes atstatysime, šventasai mūsų Vilniau, apgriuvusius Tavo rūmus, išvalysime pripelijusius kampus, nušluostysime nuo Tavo veido visas vergijos dulkes ir Tu spindėsi, kaip deimantas, visų mūsų miestų vainike. Mes restauruosime apleistas ir sunykusias Tavo istorines relikvijas ir Gedimino Pilį.*“⁶⁹ Taigi vietoj konkrečios veiklos strategijos ar pagalbos šauliai buvo maitinami abstrakčiomis kalbomis.

Santykliai su vietiniais ir požiūris į juos buvo rimta problema. Ir tai galėjo būti šaulių veiklos galimybė. Reikia pripažinti, kad Vilnijos gyventojų dauguma į įvykusius politinius ir teritorinės priklausomybės pokyčius žiūrėjo itin neigiamai, todėl ir šaulių veikla buvo regima kaip svetimkūnis. Neatsitiktinai Vilniaus rinktinė buvo išimtinai

⁶⁵ 1940 04 26 LŠS vado slapto raštas XXIII ŠR vadui Nr. 1394. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 68.

⁶⁶ 1939 10 30 Įsakymas Šaulių sąjungai Nr. 45. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4461, l. 147.

⁶⁷ MERKELIS, Aleksandras. Šaulinis darbas Vilniaus krašte. *Trimitas*, 1940, Nr. 19, p. 446.

⁶⁸ Vilnius laukia mūsų paramos. *Trimitas*, 1939, Nr. 44, p. 1074.

⁶⁹ KARECKAS, J. Mūsų kariuomenei įžengiant į Vilnių. *Trimitas*, 1939, Nr. 42, p. 1017.

lietuviška, neužregistruota nė vieno kitataučio. Į Vilnių atvykę lietuviai vietiniams stengėsi pristinti savo taisykles: „*Reikia visa tai nuvalyti, kad Lietuvos sostinėje būtų miela ir jauku kiekvienam lietuviškosios žemės sūnui ir dukrai. Bet visa darydami sostinės garbei, turime atsiminti Gedimino tolerantumą ir neimti pavyzdžio iš nesenos praeities, kai buvo niekinama Gedimino dvasia. Tačiau taip pat turime visuomet atminti ir Gedimino išmintingą principą, kad niekam svetimam nevalia kištis į valstybės reikalus.*“⁷⁰ Itin svarbiu faktoriumi tapo kalba. Pavyzdžiui, Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrys, ėmęs valdyti patalpas Kosciuškos gatvėje, iš darbo atleido patalpų sargą (kuris ten pat ir gyveno), nes jis nemokėjo lietuvių kalbos⁷¹. Ir tokie šaulių veiksmai nebuvo pavieniai, bet nulemti bendros valdžios vykdytos lituanizacijos politikos. Nors čia pateikiamas pavyzdys bylotų apie konfliktinę tautinę situaciją, šauliai suprato, kad reikia imtis ir kiek nuosaikesnių priemonių vietos gyventojus pratinant prie Lietuvos. Šaulėms keltas uždavinys organizuoti kuo daugiau kultūros renginių bei lietuvių kalbos kursų vietiniams Vilnijos gyventojams⁷². Kiek tokie šaulių organizuoti kursai buvo paveikūs, spręsti sunku, bet dažnai lietuvių kalbos mokymas sukeldavo neigiamą vietos lenkų reakciją⁷³. Tikriausiai todėl bent jau kai kurie moterų šaulių renginiai, skirti vietos gyventojams, vykdavo lenkų kalba⁷⁴.

1940 m. pradžioje Vilniaus komendantas ir šaulių rinktinės vadas plk. P. Kaunas kritiškai įvertino pokyčius Vilniuje nuo jo perėmimo. Jo teigimu, per kelis mėnesius pokyčių nedaug, miestas tvarkomas lėtai, todėl vietos gyventojai nepatenkinti. Siekiant keisti visuomenės požiūrį į lietuvius, ieškota priemonių, kurios teiktų naudą miestui. Vienas iš numatytų dalykų buvo priešlėktuvinės gynybos elementų ir įvairių aviacijos sprogmenų priežiūros bei tvarkymo darbai, kuriuos turėjo atlikti Vilniaus aviacijos būrys⁷⁵. Tai turėjo pagerinti visuomenės nuomonę apie šaulius, bent jau taip naiviai viltasi. 1940 m. gegužę Vilniaus rinktinės vadovybė konstatavo, kad tautiniai santykiai yra aštrūs sprendžiant ne tik bendro pobūdžio ar politinius klausimus, bet ir bažnytinius reikalus, todėl šaulių būriams įsakyta: nesikišti į bažnyčios hierarchiją ir nesiimti spręsti bažnyčių administravimo klausimų, uždrausta dalyvauti bet kokiose demonstracijose, religiją praktikuoti šauliai galėjo tik nustatytose bažnyčiose kartu su kariuomene⁷⁶. Siekta vengti provokacijų, kurios tiek šauliams, tiek ir bendroms Lietuvos pozicijoms Vilniuje nebuvo naudingos.

⁷⁰ Būkime patvarūs, kaip Gedimino pilies mūrų akmenys. *Trimitas*, 1939, Nr. 50, p. 1207.

⁷¹ 1940 04 Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrio raštas Kosciuškos g. 14b namų sargui Bagdanavičiui Nr. 50. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 79, l. 19.

⁷² 1940 03 02 XXIII moterų šaulių vadės raštas Vilniaus miesto moterų šaulių būrio vadei Nr. 1719. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 32, l. 24.

⁷³ BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012, p. 454.

⁷⁴ PETRAUSKAITĖ, Emilija. Vilniaus šaulės prisiminimai. Nepriklausomai Lietuvai. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965, p. 290.

⁷⁵ 1940 02 24 Vilniaus komendanto raštas Vilniaus miesto ir apskrities viršininkui Nr. 10741. LCVA, f. 561, ap. 8, b. 239, l. 6.

⁷⁶ 1940 05 14 XXIII ŠR štabo pranešimas šaulių būriams. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 24, l. 6.

Naujos šaulių rinktinės formavimas ir veiklos organizavimas LŠS vadovybei „nukrito“ sudėtingu metu. Prasidėjus karui, jausta ne tik politinė įtampa, bet iškilo ir finansavimo problemų. Nepaisant to, lėšų Vilniaus rinktinei vystyti buvo skiriama kiek daugiau, nes „rinktinė yra išmintinoje padėtyje“. Siekiant, kad šauliai būtų aktyviau matomi gatvėse, skirta 10 tūkst. litų rinktinės uniformoms įsigyti.⁷⁷ Svarbu, kad būtinybę padėti šaulinti Vilnių suprato ir kitose Lietuvos vietose veikę šaulių daliniai. Be akivaizdžiu džiugesiu praskaidrintų palaikymo laiškų, vilniečiai šauliai iš savo brolių ir sesių šaulių gaudavo finansinės paramos. Per pirmąją veiklos mėnesį (1939 m. lapkritį) rinktinė (tiesiogiai štabas) buvo paremta 1970 Lt suma⁷⁸. Per gruodžio mėnesį įvairūs šaulių būriai vilniečiams šauliams atsiuntė 3672,28 lito aukų⁷⁹. Aukos Vilniaus šauliams nesiliovė ir toliau. Per 1939 m. rinktinė iš viso gavo 5821,10 Lt pajamų, išlaidų turėjo vos 945,50 Lt, o 1940 m. užmojai buvo gerokai didesni – ketinta surinkti ir 10 150,00 Lt⁸⁰.

Nuslūgus euforijai dėl Vilniaus atgavimo ir šaulių veiklos pradžios šiame krašte, buvo susidurta su buitės klausimais. Siekiant vykdyti šaulių veiklą, buvo svarbus patalpų klausimas. Racionaliai galvojant, šauliams patogiausia būtų buvę pasinaudoti ta pačia infrastruktūra, kurią naudojo jai gimininga sukarinta lenkų organizacija „Związek Strzelecki“. Toks pastatas Vilniaus mieste buvo Aušros gatvėje. Šauliai siekė perimti šias ir kitas panašias patalpas savo žinion⁸¹, bet dėl to tekdavo konkuruoti su kitomis valdiškomis įstaigomis. Pastatas Aušros gatvėje buvo priskirtas Vilniaus miesto savivaldybei ir šių patalpų šauliams neužleido⁸², todėl Vilniaus rinktinės vadas kreipėsi į Vilniaus miesto burmistrą, prašydamas padėti surasti šaulių veiklai tinkamas patalpas su sale, tinkama susirinkimams, sportui ir vaidinimams. Būdamas Vilniaus komendantas plk. P. Kaunas netgi siūlė keistis patalpomis, t. y. vietoj patalpų šauliams iš miesto suteikti KAM pavaldžius buvusius pastatus⁸³. Patalpų poreikis šaulių veiklai Vilniaus mieste buvo nemenkas. Rinktinės administracinei veiklai vykdyti patalpų nereikėjo – naudotasi Vilniaus komendantūros patalpomis, tačiau, sekant kitų rinktinių pavyzdžiu, atskiro pastato reikalavo šaulių garbė ir būtinybė užtikrinti patalpų poreikį visuomeninei šaulių veiklai bei veikiantiems daliniams.

Šauliai nebuvo linkę ilgai laukti vadovybės žingsnių ir patys ieškojo tinkamų patalpų. Vilniaus šaulių būrys manė, kad jų veiklai itin tiktų lenkų paštininkų karinio rengimo namai (Dominikonų g. 15)⁸⁴. Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrys savo veiklai

⁷⁷ 1940 03 14 XXIII ŠR vado raportas LŠS vadui, Nr. 1498. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 1, l. 19.

⁷⁸ 1939 11 28 XXIII ŠR vado raportas LŠS vadui Nr. 41. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 1, l. 5.

⁷⁹ 1939 12 28 XXIII ŠR vado raštas „Trimito“ redaktoriui Nr. 368. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 12, l. 47.

⁸⁰ 1940 02 25 XXIII ŠR būrių atstovų metinio susirinkimo protokolai. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1373, l. 174.

⁸¹ 1940 11 16 LŠS vado raštas XXIII ŠR vadui Nr. 8519. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 3.

⁸² 1940 11 21 XXIII ŠR vado raportas LŠS vadui Nr. 10. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 2.

⁸³ 1939 11 28 XXIII ŠR vado raštas Vilniaus miesto burmistrui Nr. 43. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 7.

⁸⁴ 1939 12 08 1 Vilniaus miesto šaulių būrio vado raportas XXIII ŠR vadui Nr. 10. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 51.

nusižiūrėjo buvusius Savivaldybės tarnautojų rūmus T. Kosciučkos g. 14b⁸⁵. Burmistras prašymą patenkino⁸⁶. Daug geresnėje situacijoje buvo atsidūrę šaulių daliniai, sukurti institucijų pagrindu. Pavyzdžiui, Vilniaus pedagoginio instituto vyrų ir moterų šaulių būriai naudojo aukštosios mokyklos patalpas, Vytauto Didžiojo gimnazijos šauliai – mokykla, Vilniaus miesto paštininkų būrio šauliai – pašto patalpas, o platesnes interesų grupes vienijusiems padaliniais patalpų klausimas buvo opus. Vilniaus miesto šaulių būrys glaudėsi Vilniaus lietuvių studentų sąjungos patalpose.

1940 m. Vilniaus komendantas, tuo pat metu buvęs ir šaulių rinktinės vadas, numatė Vilniaus šaulių reikmėms skirti namą netoli miesto rotušės (Didžioji g. 23)⁸⁷. Jie galėjo visiškai patenkinti šaulių poreikius. Iki paskiriant šias patalpas šauliams jose buvo įsikūrę Lietuvos kariuomenės puskarininkiai⁸⁸. Gautas centrinis rinktinės šaulių pastatas nebuvo jų infrastruktūros kūrimo Vilniuje pabaiga. 1940 m. gegužės mėnesį Vilniaus rinktinės vadas buvo įpareigotas ieškoti iki 2 ha ploto teritorijų, reikalingų šaulių namams, sporto aikštynams ir pan. statyti⁸⁹. Taigi visuotinių nuojautų apie netrukus pasibaigiančią veiklą nebuvo.

Svarbia Vilniaus šaulių turimos infrastruktūros funkcija tapo kitų rinktinių šaulių apgyvendinimas ekskursijų metu. Taip ne tik buvo skatinamas bendravimas su kitų rinktinių šauliais, bet ir šaulinamas atgautas kraštas. Juk kuo daugiau uniformuotų šaulių buvo galima matyti Vilniaus gatvėse, tuo labiau apie juos turėjo būti sužinoma. Vilniaus miesto 1 šaulių kuopa, siekdama įrengti patalpas šauliams, iš rinktinės buvo paėmusi 3000 Lt paskolą⁹⁰. Ekskursijos po Vilnių buvo populiarios, todėl buvo siekiama daugiau tvarkos šiame procese. Vilniaus rinktinė nakvyne galėjo aprūpinti iki 130 šaulių grupes. Jiems ši paslauga buvo mokama: nakvynė ant čiužinio be patalynės kainuodavo 50 centų, o su patalyne – 1 Lt. Už papildomą mokestį buvo siūloma arbatos ir kavos, skiriami ekskursijų vadovai⁹¹. Tiesa, ekskursijos buvo organizuojamos ir Vilniaus rinktinės šauliams, nes, kaip jau minėta, didelė dalis jų buvo atsikėlę iš kitų Lietuvos vietovių. Vietos šauliai, be sakraliausių Vilniaus vietų (Gedimino pilies ir Rasų kapinių), lankydavosi Trakuose, Pilaitėje, prie Žaliųjų ežerų⁹².

Ekskursijų organizavimas ir nakvynės teikimas buvo ne tik puiki priemonė palaikyti ryšius su likusios Lietuvos šauliais, bet ir galimybė šiek tiek užsidirbti. Tokia

⁸⁵ 1940 01 24 Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrio Tarybos raštas Vilniaus miesto burmistrui. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 15, l. 56.

⁸⁶ 1940 02 06 Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrio vado raštas Vilniaus miesto burmistrui. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 74, l. 13.

⁸⁷ 1940 02 01 Vilniaus komendanto raportas XXIII Vilniaus šaulių rinktinės vadui Nr. 81 sl. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 3, l. 81.

⁸⁸ 1939 11 30 Vilniaus komendanto raštas Vilniaus rinktinės vadui Nr. 63. LCVA, f. 496, ap. 2, b. 10, l. 10.

⁸⁹ 1940 05 01 LŠS vado raštas Žemės reformos valdytojui Nr. 6807. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 1, l. 79.

⁹⁰ 1940 05 16 XXIII ŠR tarybos posėdžio protokolai Nr. 4. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1373, l. 173.

⁹¹ 1940 01 04 LŠS štabo viršininko raštas rinktinių vadams Nr. 5025. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1314, l. 84.

⁹² 1940 04 20 18 Vilniaus miesto Teismų būrio susirinkimo protokolai Nr. 8. LCVA, f. 561, ap. 18, b. 495, l. 84.

1 il. Šauliai dalyvauja pamaldose prie Aušros vartų 1939 m. gruodį. Fotografas J. Miežlaiškis. LCVA, P-00892.

situacija tenkino ir atvykstančius šaulių būrius, nes nakvynė viešbučiuose vis tiek buvo brangesnė⁹³.

Ekskursijos nebuvo vienintelis būdas šauliams pamatyti Vilnių, o miestui – šaulius. LŠS štabas stengėsi svarbiausius renginius organizuoti būtent atgautoje sostinėje. Pirmasis didelis šaulių renginys čia įvyko 1939 m. gruodžio 10 d. – dalinių vadų tarnybinis susirinkimas, kuriame dalyvavo daugiau nei 1000 šaulių. Jo metu miestiečiai turėjo galimybę aiškiai pamatyti šaulius ne tik dėl gausaus dalyvių skaičiaus, bet ir dėl aktyvaus lankymosi Vilniuje. Šauliai aplankė ilgainiui sakraliausiomis vietomis tapusius objektus: Aušros vartus, Gedimino pilį, Rasų kapinėse esantį J. Basanavičiaus kapą, o pats susirinkimas vyko Didžiojo Vilniaus Seimo vietoje – Filharmonijoje⁹⁴. Susirinkimo metu šaulių vadams buvo itin akcentuojama, kad Vilnius nuo seno yra lietuviškas, paabrėžiamas kunigaikščio Gedimino vaidmuo bei tai, jog „*Vilniaus darbe visi turime būti veiklūs, Vilniumi susirūpinę ir susisieloję*“⁹⁵.

2 il. Šauliai žygiuoja Vilniaus gatvėmis (netoli Vilniaus miesto rotušės). 1939 m. gruodis. Fotografas J. Miežlaiškis. LCVA, P-05808.

⁹³ 1940 02 28 I Kauno šaulių rinktinės Antakalnio būrio vado raštas Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrio vadui. LCVA, f. 1135, ap. 2, b. 79, l. 12.

⁹⁴ Naujas Lietuvos gyvenimas su Vilnium. *Trimitas*, 1939, Nr. 50, p. 1208–1210.

⁹⁵ Būkime patvarūs kaip Gedimino pilies mūrų akmenys. *Trimitas*, 1939, Nr. 50, p. 1207.

Kitas Vilniaus šaulinimo išskirtinis epizodas buvo 1940 m. vykęs LŠS rinktinių atstovų susirinkimas. Jis vyko dvi dienas, kovo 2–3 d., pirmąją – Kaune, antrąją dieną šauliai persikėlė į Vilnių. Iš laikinosios į tikrąją sostinę buvo persikelta siekiant, kad kuo daugiau šaulių galėtų apsilankyti šiame mieste ir būtų sustiprinta Vilniaus klausimo reikšmė, nes visi nutarimai buvo priimti Kaune. Vilniuje pagal jau susiformavusią tradiciją apsilankytas J. Basanavičiaus kapas, lietuvių karių kapai Rasų kapinėse, mišios vyko Šv. Jonų bažnyčioje, dalyvauta vėliavos nuleidimo ceremonijoje⁹⁶. Nors posėdžiuose daug dėmesio buvo skirta Vilniui, šiam regionui ir jame veikusiai šaulių rinktinei nebuvo keliama jokių konkrečių uždavinių, neanalizuotos atgautos teritorijos šaulinimo priemonės. Vietoj to kartotos jau klišėmis tapusios frazės apie Vilniaus reikšmę ir amžiną jo lietuviškumą.

Vertinant šaulių veiklą Vilniuje neabejotina, kad ši organizacija ir jos nariai regėti kaip asmenys, galintys pademonstruoti šio miesto lietuviškumą. Siekiant šio tikslo, buvo naudojamos tos pačios priemonės, kaip ir likusiose Lietuvos dalyse. Dėmesys lietuvių kalbai, valstybinių švenčių organizavimas, spauda, radijas ir t. t. – šiomis priemonėmis tikėtasi šaulinti Vilniaus kraštą. Iki Lietuvos okupacijos Vasario 16-osios šventė Vilniuje buvo švęsta vienintelį kartą. Už iškilmių organizavimą buvo atsakingas rinktinės vadas. Siekta, kad Nepriklausomybės šventė būtų itin matoma visame krašte⁹⁷. Siekiant šaulinti Vilnių, buvo naudotos jau pasiteisinusios priemonės. Viena iš jų – radijas. Ne vienerius metus Kauno radiofonas transliavo Šaulių radijo pusvalandžius, kurį laiką juos transliavo ir Klaipėda. Analogiškas programos 1940 m. balandžio 7 d. pradėjo transliuoti ir Vilniaus radiofonas⁹⁸. Ar jos buvo populiarios tarp vietos gyventojų, nežinoma, bet bendros tautinės padėties analizė leidžia manyti, kad tokių laidų klausėsi tik nedidelė gyventojų dalis, tačiau pasirengimo ir energijos radijo laidoms tikrai negailėta.

1940 m. birželio mėnesį įvykusi okupacija nutraukė šaulių veiklą visoje Lietuvoje. Liko neįvykdyta daugybė suplanuotų darbų. Nepavyko suorganizuoti sąjungos 21 metų šventės Vilniuje. Ją organizuoti ketinta birželio 23 d., buvo siekiama, kad į Vilnių atvyktų ne mažiau kaip po 2–3 kiekvienos šaulių būrio atstovus⁹⁹. Pabrėžta, kad privaloma šventės dalis turi būti J. Basanavičiaus kapo aplankymas, vėliavos iškėlimas ir nuleidimas Gedimino pilyje, laužų deginimas prie Trijų kryžių kalno¹⁰⁰. Savo iniciatyvų negalėjo įgyvendinti ir šaulių būriai, pvz., Vilniaus savivaldybės šaulių būrys pagrindinę Joninių šventę ketino organizuoti Trakų salos pilyje¹⁰¹.

Politinės aplinkybės lėmė, kad Vilniaus šaulinimas *de facto* truko tik 8 mėnesius, *de jure* užtruko kiek ilgiau – 10 mėnesių. Taigi jei norime įvertinti XXIII Vilniaus šaulių rinktinės veiklą, turime atsižvelgti į procesą ir pastangas, bet ne į rezultatą, kurio pasiekti

⁹⁶ Rinktinių atstovų susirinkimas. *Trimitas*, 1940, Nr. 10, p. 238.

⁹⁷ Įsakymas Šaulių sąjungai Nr. 5. *Trimitas*, 1940, Nr. 5, p. 2.

⁹⁸ Pirmas šaulių radio pusvalandis Vilniuje. *Trimitas*, 1940, Nr. 15, p. 2.

⁹⁹ Šaulių sąjungos tarybos posėdis. *Trimitas*, 1940, Nr. 21, p. 504.

¹⁰⁰ 1940 05 27 LŠS vado įsakymas Nr. 27. *Trimitas*, 1940, Nr. 22, p. 528.

¹⁰¹ 1940 05 11 Vilniaus miesto savivaldybės šaulių būrio raštas Trakų apskrities viršininkui Nr. 64. LCVA, f. 1135, ap. 1, b. 74, l. 20.

nespėta. Vis dėlto šaulių veiklą Vilniuje ir kitose po 1939 m. atgautose teritorijose galima vertinti ne tik kaip organizacijos tikslą veiklą vykdyti šioje teritorijoje, bet ir kaip Lietuvos vyriausybės politikos dalį. Šauliai buvo regimi kaip platforma, kurios dėka bus pademonstruotas Lietuvos sostinės lietuviškumas. Kadangi tai įrodyti buvo sunku, šauliams teko užduotis stengtis šaulinti, o kartu ir lietuvinti Vilniaus krašto gyventojus.

Išvados

Nėra abejonių, kad epizodinę veiklą Šaulių sąjunga Vilniuje ir aplinkinėse teritorijose buvo pradėjusi 1920 m. rudenį, vykstant Nepriklausomybės karui. Tačiau šaulių būrių steigimas ir veikla nebuvo formalizuoti. 1920 m. spalį Lietuvos sostinę užėmus lenkams, šaulių veikla tapo negalima ir nutrūko. Oficialiai ir praktiškai šaulių veikla Vilniuje tapo įmanoma tik po šio krašto perėmimo 1939 m. spalio 28 d. Už šaulių veiklos vykdymą atgautame krašte buvo atsakingi Vilniuje dislokuoti XXI Geležinkeliečių šaulių rinktinės daliniai ir išskirtinai XXIII Vilniaus šaulių rinktinė.

XXIII Vilniaus šaulių rinktinė savo veiklą privalėjo vykdyti teritorijoje, kurioje didžiąją dalį gyventojų sudarė ne lietuviai, jų požiūris į šaulius kaip Lietuvos atstovus buvo itin neigiamas. Nepaisant to, LŠS siekė per savo veiklą Vilniuje pademonstruoti, kad sostinė nuo seno yra lietuviškas miestas, tad siekta šaulių dalinius įkurti visame atgautame krašte. Šis procesas vyko gana sėkmingai. Per visą veiklos laikotarpį XXIII šaulių rinktinė organizavo net 55 šaulių būrius, iš jų 21, 1940 m. įvykdžius administracinę Vilniaus krašto reformą, buvo pervestas į kitas šaulių rinktines. Kuriant šaulių būrius, jų pagrindą sudarė į Vilniaus kraštą atvykę lietuviai, jų pastangomis būrių veikla plėsta įtraukiant Vilnijos lietuvių.

Šaulių veikla atgautame Vilniaus krašte, nepaisant didelių jų pastangų, bendrame rašto ir Lietuvos raidos kontekste buvo tik epizodinė. Pasyvi Lietuvos valdžios ir LŠS vadovybės pozicija leido šauliams Vilniuje veikti labiau formaliai, be to, jiems teko susidurti su itin neigiama vietos gyventojų pozicija. Svarbiausia, kad nepriklausomai Lietuvai Vilnius priklausė itin trumpai (veikla vykdyta 6 mėnesius) ir tai lėmė sudėtingos geopolitinės situacijos (Antrasis pasaulinis karas). Todėl vertinant šaulių veiklą Vilniaus krašte svarbu pabrėžti, kad XXIII šaulių rinktinė ir jai priklausę būriai sovietų buvo likviduoti nespėję pradėti vykdyti veiklos.

Šaltiniai

1. CICĖNAS, Jeronimas. *Vilnius tarp audrų*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
2. *Dek, širdie, ant amžinojo aukuro...* Sudarė N. Kairiūkštytė. Vilnius: LII, 1999.

3. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). Šaulių sąjunga, f. 561, ap. 2, b. 992; 1314; 1373; 1400; 1409; 4296; 4461; 4507. Ap. 8. b. 239; 240. Ap. 18, b. 495.
4. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). Vilniaus apskrities komendantūra, f. 496, ap. 2, b. 10; 767, 770, 772, 775.
5. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA). XXIII Vilniaus šaulių rinktinė, f. 1135, ap. 1, b. 1; 2; 3; 12; 15; 18; 24; 32; 39; 74; 79;
6. *Nepriklausomai Lietuvai*. Red. P. Petrušaitis. Čikaga, 1965.
7. *Trimitas*, 1920, Nr. 10. 1924, Nr. 173. 1935, Nr. 42. 1938, Nr. 7. 1939, Nr. 42; 44; 50. 1940, Nr. 5; 9; 10; 15; 19; 21; 22.
8. *Vyriausybės žinios*, 1940, Nr. 692.

Literatūra

1. BUCHOWSKI, Krzysztof. *Litvomanai ir polonizuotojai*. Vilnius: Baltos lankos, 2012.
2. HORAK, Stephan. *Poland and her national minorities 1919–1939*. New York: Vantage Press, 1961.
3. JOKUBAUSKAS, Vytautas. *Netiesioginis poveikis ir Lietuvos karinis saugumas 1919–1940 m.* Klaipėda: Druka, 2019.
4. *Karaliaus Mindaugo šaulių 10-osios rinktinės istorija*. [žiūrėta 2019 11 13]. Prieiga per internetą: <https://www.sauliusajunga.lt/karaliaus-mindaugo-sauliu-10-oji-rinktine/>
5. LAURINAVIČIUS, Česlovas. Antrasis Vilnijos valdymas. In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)*. X tomas, II dalis. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 529–545.
6. *Lietuvių enciklopedija*. T. XXXIV. Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966.
7. *Lietuvos šaulių sąjungos istorija*. Sudarė A. Liekis. Vilnius, 1992.
8. MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Antrasis leidimas. Sydney: Mintis, 1966.
9. MATUSAS, Jonas. *Šaulių sąjungos istorija*. Kaunas: LŠS, 1939.
10. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Transfer of Public Authorities and Institutions of the Republic of Lithuania to Vilnius in 1939–1940: Plans and Their Implementation. *Istorija*, 2017, t. 107, Nr. 3, p. 36–59.
11. STRAVINSKIENĖ, Vitalija. Vilniaus krašto lietuviai 1920–1939 m. In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.)* X tomas, II dalis. Vilnius: LII leidykla, 2015, p. 229–239.
12. ŽEPKAITĖ, Regina. *Vilniaus istorijos atkarpa 1939–1940 m.* Vilnius: Mokslas, 1990.

Attempts to Riflemenise Vilnius in 1939–1940

Dr. Mindaugas Nefas

Vytautas Magnus University, Academy of Education, T. Ševčenkos st. 31, LT-03111 Vilnius.

E-mail: mindaugas.nefas@vdu.lt

ORDIC ID: <https://orcid.org/0000-0002-3950-2185>

Summary

Vilnius has been visible as a region of riflemen activity since the very beginning of the establishment of the LRU. The political goal of the Lithuanian state – to unite all ethnographic lands – has also become the goal of the LRU activities: to help the Lithuanian Armed Forces to preserve the territory and independence of Lithuania through episodic activities. LRU started its activities in Vilnius and surrounding territories in the autumn of 1920, during the War of Independence. However, the establishment and operation of small arms were not formalised. After the occupation of the Lithuanian capital by the Poles in October of 1920, the activities of riflemen became impossible and ceased. The loss of Vilnius and the surrounding territories was a blow to the emerging Union, and at the same time it became an opportunity to further develop its activities.

The aim of this article is to analyse the activities of the XXIII Vilnius Riflemen's Territorial Unit in the recovered Vilnius region in 1939–1940. In order to achieve the goal to the maximum, the following tasks have been set for the research: 1) To determine the date of commencement of riflemen activities in Vilnius and surrounding territories; 2) To analyse the process of formation of the XXIII Vilnius Riflemen's Territorial Unit; 3) To describe the essential features of the activities of the XXIII Vilnius Riflemen's Territorial Unit and the developed action plans.

Throughout the interwar period, Lithuanian riflemen, like a large part of Lithuanian society, cherished the desire to recover Vilnius, which had been lost to the Poles. It was destined to come true only after the outbreak of World War II. Yet not on their own, as planned, but from the occupied USSR. In October 1939, when an agreement was reached with the Soviets on the transfer of Vilnius to Lithuania, preparations for a march to Vilnius began. It was planned to develop activities in this region from the LRU. This task had to be performed by the whole LRU, especially its two subdivisions – the XXII Railwaymen's Riflemen's Territorial Unit (it operated in all areas with the railway line) and the XXIII Vilnius Riflemen's Territorial Unit formed on a territorial basis. It was officially founded on the day of Vilnius takeover, October 28, 1939, by the order of the Commander of the Armed Forces and in accordance with the Statute of the Republic of Lithuania, the Vilnius County Military Commandant, Lt. Col. Pranas Kaunas.

Riflemen activities in the regained Vilnius region were important not only for the organisation, but also for the Lithuanian state, as the aim was to prove that Vilnius is Lithuanian. But riflemen

and other Lithuanians who moved to the county had to face the hostile position of the locals, most of whom were Poles. Nevertheless, during its activities in Vilnius, LRU sought to demonstrate that the capital has long been a Lithuanian city, and therefore established Riflemen's Territorial Unit throughout the reclaimed region. When creating rifle squads, they were based on Lithuanians who came to the Vilnius region, and through their efforts, the activities of the platoons expanded to include Vilnius Lithuanians. During the whole period of activity, the XXIII Riflemen's Territorial Unit organised as many as 55 Rifle Platoons, 21 of which were transferred to other Rifle Platoons after the administrative reform of the Vilnius region in 1940.

The activities of the riflemen's in the recovered Vilnius region, despite their great efforts, were only episodic in the general context of the development of Lithuania. The passive position of the Lithuanian government and the LRU leadership allowed the riflemen's to operate more formally in Vilnius, in addition, they had to face a very negative attitude from the local population. Most importantly, for independent Lithuania Vilnius belonged for a very short time (the activity lasted for 6 months) and this was determined by difficult geopolitical situations (World War II). Therefore, when assessing the activity of riflemen in the Vilnius region, it is important to emphasise that the XXIII Riflemen's Territorial Unit belonging to it were liquidated before they started to carry out their activities.

Gauta / Received 2019 11 23

Priimta / Accepted 2020 03 10